

A Mr J. Reinach hommage

ADP

ΑΝΑΘΗΜΑ [ΚΟΡΩ]ΝΕΩΝ ΕΝ ΘΗΒΑΙΣ

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Bibliothèque Maison de l'Orient

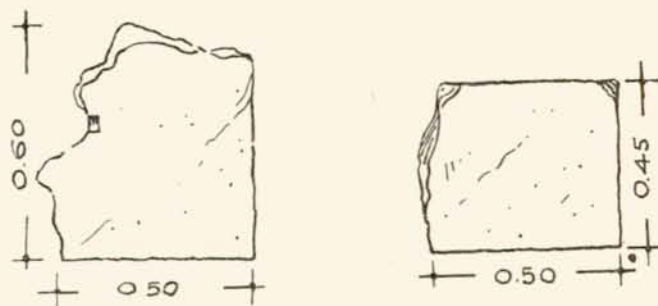
149552

ΑΝΑΘΗΜΑ [ΚΟΡΩ]ΝΕΩΝ ΕΝ ΘΗΒΑΙΣ

Ο ΛΕΥΚΙΟΣ ΜΟΜΜΙΟΣ ΕΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1929 ἔν τινι τῶν στενῶν ὁδῶν τοῦ νοτίου μέρους τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν παρὰ τὸ μικρὸν ἐκκλησίδιον τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος, πρὸ τοῦ ὁποίου συνελέγησαν καὶ βυζαντιακοὶ λίθοι, ἐξήγαγον ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ὁδοῦ μόλις ὄρατὸν λίθον μέλανα ἐνεπίγραφον, οὗ ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ καὶ ἡ ὀπισθεν εἶνε ἀποκεκρουμένα καὶ ἐλλιπεῖς.

Ὁ μέλας ἢ βαθυκύανος λίθος, οὗ ἡ χρῆσις ἦτο συνήθης ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις ἐν Βοιωτίᾳ, κυρίως δὲ κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα καὶ πέραν, καταφανῶς δὲ σπανία τὸν Δ΄ καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Δ΄ αἰῶνος πρὸς τε ἐπιτάφια καὶ πρὸς ἀναθηματικά μνημεῖα, εὐρίσκεται μὲν, ὡς ἔγραψα ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1920, σελ. 1, ἐν πάσῃ τῇ Ταναγραϊκῇ, τῇ Θηβαϊκῇ καὶ τῇ Πλαταικῇ χώρᾳ, ἀλλ' ἐγγὺς τῶν Θηβῶν εὑρεται ἀρχαῖον λατομεῖον τοιοῦτου λίθου ἐν θέσει Κοτσιλιά, ἣτις, κειμένη πέραν τῆς θέσεως Περιστεριῶνας εἶνε προσήλιον μέρος τοῦ ΒΔ ἀπέναντι τῶν Θηβῶν μείζονος λόφου ἢ ὄρους Κότσικας ἀνήκον τῇ κοινότητι Βαγίων

Εἰκ. 1. Α. Κάτοψις καὶ πρόσοψις τοῦ λίθου τοῦ ἀναθήματος τῶν [Κορω]νέων ἐν Θήβαις.

καὶ προσιτὸν ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν κλιτὸν τοῦ Κότσικας ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου.

Ἐνταῦθα, ὡς μ' ἐβεβαίωσαν, ὑπάρχουσι λελατομημένοι πάλοι τοιοῦτοι λίθοι μὴ ἀποκομισθέντες, καὶ ἐγγὺς αὐτῶν αἱ θέσεις τῆς ὀρύξεως ὡς καὶ ἡ προπαρασκευὴ τῶν ὀπῶν πρὸς ἐνθεσιν σφηνῶν χάριν ἐξορύξεως ἄλλων. Συνήθως ἔχομεν πλάκας ἐκ τοιοῦτου λίθου μεταβληθείσας εἰς στήλας ἐπιταφίους, ὧν πολλαὶ ἐν τῷ μουσεῖῳ Θηβῶν καὶ τῷ τῆς Τανάγρας, ἀλλὰ καὶ βάθρα ἀναθημάτων εἶνε πολλὰ (πρβλ. π. γ. Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σελ. 401 σημ., 476 σημ.).

Ὁ εὑρεθεὶς νῦν λίθος (εἰκ. 1 καὶ 2) ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας πρὸς ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ κρημνοῦ τῆς αὐτόθι θραύσεως καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ μὲν τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς 0.35 μ. ἀπὸ δὲ τῆς δεξιᾶς 0.40, ἔχει ὀπὴν βάρθ. 0.09 μήκ. 0.05 καὶ πλάτ. 0.04, ἀλλὰ τὸ πλάτος ἠδύνατο νὰ εἶνε μείζον οὐχὶ ὅμως εἰς σχῆμα πέλματος ποδός. Δύο εἶνε αἱ ἐπιγραφαί, αἷς φέρει, ἀμφοτέραι ἐπὶ τῆς προσόψεως· ἡ ἄνω εἶνε

τοῦ Ε΄ αἰῶνος π. Χ., ἢ ἄλλη τῶν χρόνων τῆς πτώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους.

Ἡ πρώτη τριστιχος ἐπιγραφή ἄρχεται 0.02 μ. ὑπὸ τὸ ἄνω χεῖλος τῆς προσόψεως, τὸ ὕψος τῶν γραμμῶν αὐτῆς εἶνε 0.025 τὸ διάστιχον 0.02. Ἡ δευτέρα εἶνε μονόστιχος κεῖται 0.02 ὑπὸ τὴν πρώτην, τὸ δὲ ὕψος τῶν γραμμῶν

Εἰκ. 2. Α. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἀναθήματος τῶν [Κορω]νέων καὶ εἶτα τοῦ Μομίου ἐν Θήβαις.

αὐτῆς εἶνε 0.01 μ. Ὑπὸ αὐτὴν ἢ ὄψις τοῦ λίθου καταλείπεται κενὴ (ὕψ. 0.295).

Μεταγραφομένη ἡ ἐπιγραφή ἔχει οὕτωςί:

Ἡ	Ι	Σ	Μ	Ε	Ν	Ι	Λ		Ἀπόλλωνι	Ἡσμεινίομι				
Μ	Ο	Α	Υ	Ο	Ν	Τ	Ο	Σ	μο ἄρχοντος				
Ν	Ε	Ι	Ε	Σ	Α	Ν	Ε	Θ	Ε	Ι	Α	Ν	νεῖες ἀνέθειαν
ΥΚΙΟΥΣΤΡΑΤΗΓΟΣΥΠΑΤΟΣΡΩΜΑΙΩΝΑΠΟΛΛΩΝ														

Τοῦ Η τοῦ α΄ στίχου ἡ ἄνω ὀριζοντία γραμμὴ ἀπεκρούσθη. Τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ δευτέρου εἶνε Μ, ἔπονται δὲ Ο Α καὶ ἔπειτα φθορά τις τοῦ λίθου ἐγγὺς τοῦ Α δεικνύει χαμηλὰ μικρόν τι ο, οὗ πέραν ὁ λίθος εἶνε βεβλαμμένος ἀκριβῶς ἐκεῖ, ἔνθα ἔδει νὰ κεῖται τὸ ἐλλειπὸν γράμμα, ὥστε νὰ ἀπέχη κανανονικῶς ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν. Ἴσως τὸ δεξιὸν μέρος ἐκείνου τοῦ δυσαναλόγως μικροῦ ο εἶνε μέρος τῆς κατακορύφου γραμμῆς τοῦ ἀναγκαίου Ρ. Τὸ τρίτον γράμμα τοῦ γ΄ στίχου εἶνε Ι καὶ ὄχι Τ, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἀπατάμενος ὑπὸ τῆς εἰκόνας τοῦ ἐκτύ-

που. Οἱ μέλανες οὗτοι λίθοι τῆς Βοιωτίας, ἐνέχοντες πυρίτιον, πάσχουσι φθορὰς ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ πυριτίου μετὰ τοῦ ὀξυγόνου τῆς ἀτμοσφαίρας. Ἐντεῦθεν παράγονται αὐλακες, ἅς ἐπιτείνει τὸ ἐπιρρέον ὕδωρ. Τοιαύτην αὐλακα εἶχεν ἤδη παλαιὰν ὁ λίθος τοῦλάχιστον μίαν, ἐκείνην δηλ., ἣτις ἠνάγκασε τὸν χαράκτην τῆς β' ἐπιγραφῆς νὰ χαράξῃ τὸ Ω τοῦ ΡΩΜ χαμηλότερον τοῦ δέοντος.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή δύναται, νομίζω, νὰ συμπληρωθῇ ἀσφαλῶς (πρβλ. IG VII 2478, 2478α) **Δεύκιος Μόμμιος Δε]υκίου, στρατηγὸς ὑπατος Ῥωμαίων Ἀπόλλων[ι**. Ἐὰν δὲ ἤρχετο ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ λίθου καθὼς καταλήγει εἰς τὸ δεξιόν, τότε παρέχει τὸ πιθανὸν πλάτος τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς καὶ δίδει βᾶσιν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς. Τὰ ἐλλείποντα πρὸς ἀριστερὰ 16 γράμματα τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς ἀπαιτοῦσιν ἕκτασιν 0.20 - 0.22 μ. Τόσῃν ἕκτασιν τοῦλάχιστον πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὸν β' καὶ γ' στίχον τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς, οἵτινες, ὅσον σφύζονται, εἶνε ἰσομήκεις πρὸς τὴν β' ἐπιγραφὴν. Ὁ πρῶτος στίχος εἶνε περισσότερον βεβλαμμένος, ἂν δέ, ὡς εἶνε εὐλογον, συμπληρώσωμεν ἐν ἀρχῇ [ΑΠΟΛΛΟΝΙ], τότε τὰ τρία πρῶτα γράμματα ΑΠΟ πίπτουσιν ἐπὶ τῆς συμπληρωτέας τῶν 0.20 μ. ἐκτάσεως· ἀλλὰ διὰ τούτων δὲν καλύπτονται τὰ 0.22 μ., ὥστε ἡ πρώτη ἐπιγραφή δὲν ἤρχιζεν ἐγγὺς τοῦ ἀριστεροῦ χεῖλους τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς. Ἀξιοσημεῖωτον εἶνε, ὅτι ἡ ἐπιγραφή αὕτη διαιρεῖται εἰς τρία, ὅσοι καὶ οἱ στίχοι, νοητικὰ μέρη κατὰ τὸ περιεχόμενον: ὁ πρῶτος στίχος περιέχει τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ᾧ γίνεται ἡ ἀνάθεσις, ὁ δεύτερος τὴν χρονολογίαν τῆς ἀναθέσεως (ἐπὶ τίνος ἄρχοντος) καὶ ὁ τρίτος τὸ ὄνομα τῶν ἀναθετῶν. Ἐπειδὴ εἰς τὸ τέλος ἕκαστος στίχος καταλήγει ἐκεῖ, ὅπου ἀπαιτεῖ τὸ νόημα αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὰ γράμματα, χωρὶς νὰ εἶνε στοιχηδόν, εὐρίσκονται δι' ἕκαστον στίχον εἰς κανονικὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῶν, θὰ ἦτο ὅπου ἀπῆται τὸ μῆκος τῶν λέξεων τοῦ οἰκείου νοήματος. Ἄλλ' εἰς τὸν δεύτερον στίχον, ὅστις καταλείπει ἐν τέλει κενὸν χῶρον, οὐδεὶς λόγος συνέτρεχεν, ὥστε ὁ χαράκτης νὰ μὴ σεβασθῇ τὸ ἔμφυτον αἶσθημα τῆς τάξεως καὶ νὰ μὴ ἀρχίσῃ τὸν στίχον ἐκεῖ, ὅπου εἶχε τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ πρῶτος. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ διὰ τριῶν γραμμάτων ἐν ἀρχῇ, ὥστε νὰ εἶνέ τι, οἶον Κάδ]μο, Χάρ]μο, Σάμ]μο.

Εἰς τὸν τρίτον στίχον πιθανώτατα ἔχομεν ἔθνικὸν ὄνομα καταλήγον εἰς -νεῖες. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διάλεκτος τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε βοιωτικὴ (πρβλ. ἀνάθειαν) τὸ ἔθνικὸν τοιαύτης καταλήξεως πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐν Βοιωτίᾳ. Τοιαῦτα δὲ ὀνόματα ἔχομεν Χαι(η;)ρω]νεῖες, Λαρυμ]νεῖες, Κορω]νεῖες. Ἄν δεχθῶμεν ἐν τῶν δύο πρώτων ἔθνικῶν, θὰ συμπληρώσωμεν πέντε γράμματα· ἐπομένως ὁ τρίτος στίχος θὰ ἤρχιζεν ἀνωμάλως ἤτοι ἀριστερώτερα ὡς πρὸς τοὺς δύο πρώτους στίχους. Ἄν δεχθῶμεν τὸ τρίτον ἔθνικόν, θὰ συμπληρώσωμεν τέσσαρα μόνον γράμματα, ἅτινα

δύνανται νὰ εὐρωσι θέσιν ὑπὸ τὰ τρία τῶν προηγουμένων στίχων διὰ μικρᾶς πυκνώσεως, οἷαν ἔχει ὁ στίχος καὶ ἐν τέλει τῆς λέξεως «ἀνέθειαν», ὡς ἔχει γενικῶς ἀραϊώσιν ὁ δεύτερος. Κατ' ἀκολουθίαν δέχομαι ὡς συμπληρωτέον τὸ ὄνομα τῶν Κορωνέων. Ὡστε οἱ στίχοι ἤρχοντο οὐχὶ μὲν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ χεῖλους, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς κατακορύφου ἀριστερά, καὶ ἔλεγον:

Ἄπολλον] Ηισμεινίοι

π. χ. *Σάμ]μω ἄ[ρ]χοντος*

Κορω]νεῖς ἀνέθειαν.

Ὅτι καὶ ἀναθέσεις ἐχρονολογοῦντο, μαρτυρεῖ ὁ κολοβὸς πύρινος ἀρχαϊκὸς ῥαβδωτὸς κίων IG VII 2526 (Πύρο ἀρχοντος), εὐρισκόμενος νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ Θηβῶν, βασιάζων δέ ποτε ἀνάθημά τι, ἐδραζόμενον ἐπὶ τοῦ συστήματος λαξευτῶν κοιλοτήτων τῆς σφζομένης ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ὁ ἀρχων ἐν τῇ νέᾳ ἐπιγραφῇ εἶνε, νομίζω, τῶν Θηβῶν καὶ οὐχὶ τῆς Κορωνείας, ἐπειδὴ ξένη χρονολογία θὰ ἔδει νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς, καὶ πάλιν δὲ θὰ ἦτο ἄγνωστος ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἴσμηνίου Ἄπολλωνος ἐν Θήβαις.

Εἶπον, ὅτι τὸ «ἀνέθειαν» μαρτυρεῖ βοιωτικὴν τὴν διάλεκτον μετέγραφα δὲ «Σάμμω» «Ηισμεινίοι» (πρβλ. Bechtel, *Die griech. Dialekte* 218 ἔξ.). Τὸ «Κορωνεῖς» (=Κορωνέες) δεικνύει ἕνα τῶν πολλῶν τρόπων (Ε, ΕΙ, Ι, Ι), καθ' οὓς γράφεται πρὸ φωνήεντος ἐν τῇ ἐπιχωρίῳ γραφῇ τὸ ὑπὸ τῆς ἐτυμολογίας ἀπαιτούμενον Ε (πρβλ. Bechtel ἔ. ἄ. 231).

Ἐπιγραφικῶς τὰ σχήματα πάντων σχεδὸν τῶν γραμμάτων τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς εὐρηγνται τῷ 424 π. Χ. εἰς τοὺς λίθους τοῦ Θεσπικοῦ πολυανδρίου καὶ εἰς τοὺς συγχρόνους τῆς Τανάγρας καὶ τῶν Θηβῶν (IG VII 585, 1888. Πρβλ. *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1911, 153 ἔξ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1921 ἀρχῆ). Τὸ σ ἐν μὲν τῷ Ταναγραϊκῷ καὶ τοῖς Θεσπικοῖς λίθοις εἶνε τρισκελές, ἐν δὲ τοῖς Θηβαϊκοῖς τετρασκελές. Ἐπίσης εἰς τοὺς συγχρόνους ἰδιωτικὸς ἐπιτυμβίους λίθους δύο τῶν νεκρῶν ταναγραίων τοῦ πολυανδρίου, τοῦ Σαυγένους καὶ τοῦ Κοιράνου εἶνε τρισκελές (Κεραμοπούλλος, *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1921 σελ. 8 εἰκ. 2 καὶ πίν. 2), ἀλλ' ἐπὶ τοῦ συγχρόνου ὡσαύτως λίθου τοῦ Θηβαίου Μνάσωνος καὶ ἐπὶ ἄλλων θηβαϊκῶν λίθων ἐξεληθόντων ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου εἶνε τετρασκελές (αὐτ. σελ. 24). Ἄν δ' ἢ ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ. ἄ. γνώμη μου, ὅτι πάντες οὗτοι οἱ χαρακτᾶς παραστάσεις φέροντες μέλανες ἐπιτυμβιοὶ λίθοι ἐξῆλθον ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Θηβαίου Ἀριστείδου, εἶνε ἀληθῆς, δεικνύει, ὅτι ὄχι μόνον ἐν Θήβαις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἐργαστηρίῳ ἐγράφετο τότε ἀκόμη τὸ σ ἄλλοτε τρισκελές καὶ ἄλλοτε τετρασκελές. Ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀποτελεῖ ἐν Βοιωτίᾳ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης μορφῆς εἰς τὴν δευτέραν.

Τὸ θ ὅμως κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γράφεται ἤδη Θ. Ἐπομένως ἡ ἐπιγραφή τῶν Κορω]νέων εἶνε παλαιότερα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἡ δὲ μορφή Θ ἀνάγει τὴν ἐπιγραφήν πρὸς τὸν 6^{ον} αἰῶνα π. Χ. Ὡστε ἴσως δὲν πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ γνωστὸν εὐτυχὲς γεγονὸς τῆς βοιωτικῆς ἱστορίας, τὴν κατὰ τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν Κορώνειαν βοιωτικὴν νίκην τῷ 447¹, δι' ἧς ἀπηλλάγη πᾶσα ἡ Βοιωτία τῆς Ἀθηναϊκῆς πίεσεως καὶ δυναστείας. Τότε (Θουκ. 1,113) «τὴν Βοιωτίαν ἐξέλιπον Ἀθηναῖοι πᾶσαν, σπονδὰς ποιησάμενοι . . . καὶ οἱ φεύγοντες Βοιωτῶν κατελθόντες καὶ οἱ ἄλλοι πάντες αὐτόνομοι πάλιν ἐγένοντο». Τὶ ἀνέθεσαν εἰς τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα οἱ Κορωνεῖς καὶ διατὶ ἀνέθεσαν καὶ πότε ἀκριβῶς, δὲν εἶνε φανερὸν οὔτε ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς οὔτε ἐκ τῆς μικρᾶς — ὡς φαίνεται — κοιλότητος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ λίθου, οὗ τὸ ὀπισθεν μέρος λείπει.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή — ὀνομάζω αὐτὴν Α — δὲν λέγει, ἂν ἐπὶ τοῦ λίθου ἴστατο ἀνδριὰς τοῦ Μομμίου ἢ ἀνάθημα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοὺς ἀνδριάντας τοῦ Μομμίου θὰ ἀνέθετον αἱ ἑλληνίδες πόλεις πρὸς τιμὴν ἢ κολακείαν, ὡς ἡ πόλις τῶν Ἡλείων ἐν Ὀλυμπίᾳ (*Inscr. von Olympia* 319 = Dittenberger *Syll.*³ 676), εἶνε πιθανόν, ὅτι ὁ λίθος ἐβάσταζεν ἀνάθημά τι ἄλλο τοῦ Μομμίου. Ἐν ἄλλοις λίθοις προσθέτει ὁ Μόμμιος εἰς τὸ κείμενον, ὃ ἔχουσιν οὗτοι ὅμοιον πρὸς τὸν νῦν δημοσιευόμενον, τὰς λέξεις «τοῖς θεοῖς» (πρὸβλ. IG VII 2478, 1808), ἀλλ' ἡ ἔλλειψις τῶν λέξεων τούτων δὲν σημαίνει, ὅτι ἀνδριὰς τοῦ Μομμίου ἴστατο ἐπάνω, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἀνδριὰς θὰ ἦτο ἀνάθημα θεῷ τινι ὑπὸ τοῦ Μομμίου, ἀφ' οὗ δὲν δύναται νὰ εἶνε ἀνάθημα τῶν πόλεων.

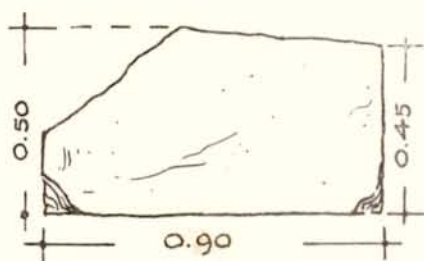
Ἐπειδὴ ἡ πρώτη ἐπιγραφή δηλοῖ ἀνάθημα εἰς τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα, προφανὲς εἶνε, ὅτι εἰς τὸ τέμενος τοῦ θεοῦ τούτου εὔρε τὴν βάσιν ὁ Μόμμιος καὶ ἐκεῖ ἀνέθηκε καὶ τὸ ἑαυτοῦ ἀνάθημα.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε τὸ μόνον ἐν Θήβαις· ὁ Μόμμιος εἶχεν ἀναθέσει ἐνταῦθα καὶ ἄλλα δύο ἀναθήματα, ὧν τὸ μὲν — ὀνομάζω αὐτὸ Β — λέγει (IG VII 2478) «*Δ]εύκιος Μόμμιος Δευκίου/ σ]τρατηγὸς ὕπατ[ος Ρω]μαίων τοῖς θε[οῖς]*», τὸ δὲ — ἔστω τοῦτο Γ — (αὐτ. 2478α) «*Δεύκι]ος Μόμμιος Δευκίου σ]τρ]ατηγὸς ὕπατος Ρωμαίων*».

Τὸν πρῶτον τούτων τῶν δύο λίθων, τὸν Β, δὲν εὔρον ἐν τῷ μουσεῖῳ Θηβῶν πρὸ πολλῶν δεκαετηρίδων ἀνετεγράφη κείμενος πρὸ οἰκίας τινὸς κατὰ τὰ ταπεινὰ δυτικὰ μέρη τῆς πόλεως, ἀλλ' ὀρίζεται ὡς «*ara inversa*», ἤτοι, ἂν ὀρθῶς ἐννοῶ, ὅτι ἦτο ποτε βωμὸς καὶ ἀναστραφεὶς ἐχρησιμοποιήθη χάριν τοῦ ἀναθήματος τοῦ

¹ Καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἐξ Ὀλυμπίας ἀναθηματικοῦ τῶν ἐκ Βοιωτίας Ὀρχομενίων χρόνους (*Αρχ. Ἐφ.* 1925 - 6, σελ. 87) μοὶ φαίνεται παλαιότερα τοῦ 447 π. Χ. καὶ ἐπομένως ἄσχετος πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου.

Μομμίου. Ὁ δεύτερος λίθος, ὁ Γ (εἰκ. 3 καὶ 4), εὔρηται ἐν τῷ μουσεῖῳ καὶ εἶνε μέλας ἢ βαθυκόκκινος, ὡς ὁ νῦν ἐκδιδόμενος, ἐπομένως δὲ παλαιότερος τοῦ Μομμίου, ἐφ' ὅσον τοιοῦτοι λίθοι δὲν ἦσαν ἐν χρήσει μετὰ τὸν 5^{ον} καὶ 4^{ον} αἰῶνα. Ἔχει δὲ ὁ λίθος οὗτος τὴν ὄψιν διαβεβρωμένην περισσότερον ἢ ὁ τῶν Κορωνέων καὶ φέρει ἐκατέρωθεν καὶ ἀναθύρωσιν, ὥστε ἀνῆκε πρότερον εἰς ἄλλο μνημεῖον,

Εἰκ. 3. Γ.
Κάτωψις λίθου παλαιοῦ ἀναθήματος
καὶ εἶτα τοῦ Μομμίου ἐν Θήβαις.

ἢ δ' ἐπιγραφή τοῦ Μομμίου εἶνε γεγραμμένη διὰ μικρῶν γραμμάτων καὶ στενοχωρεῖται ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἐνὸς τούτου λίθου. Ὡστε καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν ἐπιγραφήν τοῦ Μομμίου ἐπὶ παλαιότερας βάσεως.

Ἐπῆρχεν ὁμοίως καὶ ἐν Θεσπιαῖς ἀνάθημα τοῦ Μομμίου (IG VII 1807-1808) — ἔστω τοῦτο Δ — διττὴν φέρον καὶ τοῦτο ἐπιγραφήν (εἰκ. 5 καὶ 6), ὡς τὸ νῦν δημοσιευόμενον λέγει δηλ.: α') «*Ἰσμεινόδω[ρος]... / ἀγωνοθετεί-*

σας [... / τοῖς θεοῖς]. β') «*Δεύκιος Μόμμιος Δευκίου στρατηγός / ὕπατος Ρωμαίων τοῖς θεοῖς*. Εἶνε προφανές, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ ἔχομεν λίθον παλαιότερον, χρησιμοποιηθέντα χάριν ἀναθήματος τοῦ Μομμίου. Δὲν γνωρίζω τοὺς

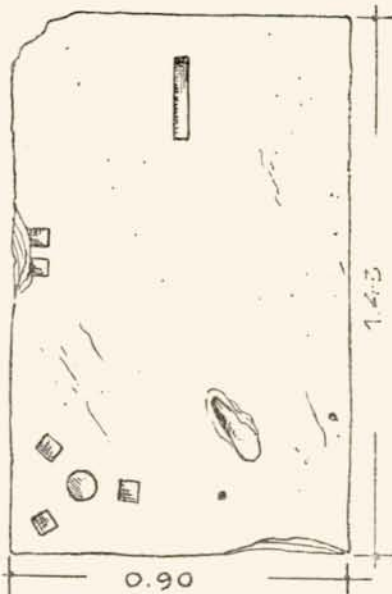

Εἰκ. 4. Γ. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μομμίου ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ λίθου εἰκ. 3.

λίθους τῶν ἀναθημάτων τοῦ Μομμίου ἐν Ὠρωπῷ (IG VII 433) καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (*Inscr. v. Olymp.* 278-281).

Ἄλλὰ πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ, τὸ ὅτι ὁ πανίσχυρος ὕπατος, ὅστις εἶχεν ὑπὸ τὰς πτέρνας αὐτοῦ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἔστησεν ἀναθήματα, πάντως δαπανηρά, χάριν τῶν ὁποίων ὁμοίως ἐχρησιμοποίησε τὰς τυχούσας ξένας βάσεις γλίσχωρος, ἀτόπως, ἀσυνήθως, ἀναξίως καὶ παντὸς ἰδιώτου εὐσεβοῦς Ἑλληνοῦ; Καὶ πῶς νὰ ἐξηγηθῇ, ὅτι αὐτὸς ὁ τοσοῦτον σκληρῶς καταστρέψας τὴν καταληφθεῖσαν ἄνευ ἀντιστάσεως Κόρινθον, ἐν μέρει δὲ καὶ τὰς συμμάχους αὐτῆς Θήβας καὶ Χαλκίδα (*Liv. epit.* 52 *Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1930, 73), ὁ τοσοῦτον ἀσεβῶς λεηλατήσας τὴν Ἑλλάδα, μάλιστα δὲ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἀνέθηκεν ἀναθήματα εὐσεβῶς εἰς τὰς χώρας ταύτας ἀκριβῶς, πρὸς ἃς ὑπῆρξε τόσον

σκληρός; Ἄν δ' οἱ λίθοι οἱ μὴ φέροντες τὰς λέξεις «τοῖς θεοῖς» ἀνεῖχον ἀνδριάντας αὐτοῦ καὶ ἦσαν ἀναθήματα τῶν πόλεων, πῶς θὰ ἐξηγηθῆ, ὅτι ἐστάθησαν οὗτοι ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἔνθα ἐξετάθη ἡ μαρτυρουμένη λεηλασία αὐτοῦ οὐχὶ δ' ἐν πόλεσιν, ἄς ἀφῆκεν αὐτὴ ἀθίκτους; Καὶ διατὶ τότε θὰ εἶχομεν, ὄχι ἓνα μόνον, ἀλλὰ δύο ἀνδριάντας αὐτοῦ ἐν Θήβαις (τοὺς μὴ φέροντας τὰς λέξεις «τοῖς θεοῖς»), ἐπὶ ξένων δὲ βάσεων ἀμφοτέρους καὶ μετ' ἐπιγραφῶν διὰ μικρῶν γραμμάτων, ὕψους ἑνὸς ἑκατοστοῦ τοῦ μέτρου, ὅπερ εἶνε ἀνάρμοστον καὶ ἂν αὐτὸς ὁ Μόμμιος ἀνέθετε τὰ ἀναθήματα, εἰκονίζοντα εἴτε αὐτὸν εἴτε θεόν τινα εἴτε ὅτιδήποτε ἄλλο; Καὶ ἂν οἱ λίθοι ἐβάσταζον ἀναθήματα τοῦ Μομμίου, πότε πρέπει νὰ παρήγγειλεν οὗτος αὐτά, — θὰ ἦσαν βεβαίως πολλὰ — πότε ἐξετελέσθησαν ταῦτα, καὶ πότε ἐφρόντισεν ὁ Μόμμιος περὶ τῆς ιδρύσεως αὐτῶν; Τὰ ἀπορήματα ταῦτα, ζητοῦσι, νομίζω, διασάφησίν τινα. Πόσον σκληρὸς ὑπῆρξε πρὸς τὴν Κόρινθον καὶ τὰ καλλιτεχνήματα αὐτῆς ὁ Μόμμιος, φαίνεται ἐκ τοῦ Πολυβίου κατὰ Στρβ. 8,380 ἔξ.

Εἰκ. 5. Α. Κάτοψις τοῦ Θεσπικοῦ λίθου ἀναθήματος Ἰσηνοδώρου καὶ εἴτα τοῦ Μομμίου (νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ Θηβῶν).

Ὁ Στράβων ἐν 8,381 ἐπαναλαμβάνει πῶς ὁ Πολύβιος, «τὰ συμβάντα περὶ τὴν ἄλωσιν (τῆς Κορίνθου) ἐν οἴκτου μέρει λέγων, προστίθησι καὶ τὴν στρατιω-

Εἰκ. 6. Α. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Ἰσηνοδώρου καὶ τοῦ Μομμίου.

τικὴν ὀλιγωρίαν τὴν περὶ τὰ τῶν τεχνῶν ἔργα καὶ τὰ ἀναθήματα· φησὶ γὰρ ἰδεῖν παρῶν ἐρριμένους πίνακας ἐπ' ἐδάφους, πεττεύοντας δὲ τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τούτων. ὀνομάζει δ' αὐτῶν Ἀριστείδου γραφὴν τοῦ Διονύσου (ἐφ' οὗ τινες,

εἰρησθαί φασι τὸ «οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον») καὶ τὸν Ἡρακλέα τὸν καταπονούμενον τῷ τῆς Δηϊανείρας χιτῶνι. Τοῦτον μὲν οὖν οὐχ ἑωράκαμεν ἡμεῖς, τὸν δὲ Διόνυσον ἀνακείμενον ἐν τῷ Δημητρεϊῷ τῷ ἐν Ρώμῃ κάλλιστον ἔργον ἑωρῶμεν ἐμπρησθέντος δὲ τοῦ νεῶ συνηφανίσθη καὶ ἡ γραφή νεωστὶ. σχεδὸν δέ τι καὶ τῶν ἄλλων ἀναθημάτων τῶν ἐν Ρώμῃ τὰ πλείστα καὶ ἄριστα ἐντεῦθεν ἀφῖχθαι· τινὰ δὲ καὶ αἱ κύκλω τῆς Ρώμης πόλεις ἔσχον. *μεγαλόφρων γὰρ ὢν μᾶλλον ἢ φιλότεχνος ὁ Μόμμιος, ὡς φασι*, μετεδίδου ῥαδίως τοῖς δεηθεῖσι. Λεύκολλος δὲ κατασκευάσας τὸ τῆς Εὐτυχίας ἱερὸν καὶ στοάν τινα, χρῆσιν ἤτήσατο ὧν εἶχεν ἀνδριάντων ὁ Μόμμιος, ὡς κοσμήσων τὸ ἱερὸν μέχρι ἀναδείξεως, εἴτ' ἀποδώσων· οὐκ ἀπέδωκε δέ, ἀλλ' ἀνέθηκε κελεύσας αἶρειν εἰ βούλεται· *πρῶως δ' ἤνεγκεν ἐκείνος οὐ φροντίσας οὐδέν*, ὥστ' ἠυδοκίμει τοῦ ἀναθέντος μᾶλλον».

Εἶνε ἀξιοσημείωτος ἡ προσοχὴ καὶ τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Στράβωνος ἀποδιδόντων τὴν καταστροφὴν τῶν καλλιτεχνημάτων ἀπλῶς εἰς «ὀλιγορίαν στρατιωτικὴν», ἣν ἀνάγουσιν οἶονεῖ εἰς γενικὸν κανόνα, ὥστε νὰ μὴ βαρύνῃ μόνον τὸν Μόμμιον καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς ἔγραφον ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους καὶ μετὰ δυσκολίας καὶ προσχημάτων λέγουσι τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ὅταν ὁ Στράβων κατὰ τὸν Πολύβιον λέγῃ, ὅτι ὁ Μόμμιος δὲν ἦτο φιλότεχνος — ἦτο λοιπὸν ἀπλῶς καταστροφεὺς καὶ ἄρπαξ — προσθέτει οὐ μόνον τὸ φρόνιμον ἐκεῖνο «ὡς φασι» ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ἦτο κατὰ τᾶλλα «μεγαλόφρων». Διὰ τοῦτο, τῶν σκληρῶν μαλακῶς λεγομένων, «πρῶως ἤνεγκε» τὴν διαγωγὴν τοῦ Λουκούλλου καὶ δὲν ἐφρόντισε νὰ ἀναλάβῃ τὰ δανεισθέντα αὐτῷ ἔργα τέχνης. Ἴσως οὕτω πρῶως ἢ ἀναισθήτως κατεχαρίσατο τὰ ἄρπαγέντα, ὥστε καὶ ὁ Κικέρων (de off. II 76) καὶ ὁ Λίβιος (epit. 52) νὰ βεβαιῶσιν, ὅτι οὐδὲν κατεῖχεν ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ.

Ὅτι ὁμοῦς ἀπήγαγε πολλὰ ἔργα τέχνης, βεβαιοῖ καὶ ὁ Πλίνιος (34, 12. 35, 24) καὶ ὁ Λίβιος (ἔ. ἄ.) καὶ ὁ Κικέρων (ἔ. ἄ.) καὶ ὁ Πολύβιος (Στρβ. 381) καὶ ὁ Πaus. 7, 16, 8: «ἀναθημάτων δὲ καὶ τοῦ ἄλλου κόσμου τὰ μὲν μάλιστα ἀνήκοντα εἰς θαῦμα ἀνήγετο, τὰ δὲ ἐκείνοις οὐχ ὁμοίου λόγου Φιλοποίμενι ὁ Μόμμιος τῷ παρ' Ἀττάλου στρατηγῷ δίδωσι καὶ ἦν Περγαμηνοῖς καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι λάφυρα Κορίνθια». Πιστεύω, ὅτι, ὅσα ἔλαβεν ὁ Φοιλοποίμην, θὰ ἦσαν καλύτερα ἐκείνων, ἅτινα ἐστέλλοντο εἰς Ρώμην, ἂν ἀπλῶς ἢ ἐκλογὴ τούτων ἐγίνετο καθ' ἀπλοῦν θαυμασμὸν καὶ ὑπ' ἀνθρώπων μὴ φιλοτέχνων. Ὁ Πολύβιος (11, 17) διδάσκει προσέτι, ὅτι, ὅσα ἐθεωρήθησαν ὡς μὴ πολύτιμα κατεστράφησαν ἢ ἐδόθησαν ὡς δῶρα ἢ ἐπωλήθησαν κατὰ πλειοδοσίαν.

Περὶ ἐνὸς τῶν ἔργων τούτων παρέχει διδακτικὰς εἰδήσεις ὁ Πλίν. 35, 24· ὅτι δηλ. τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου φιλοτεχνηθεῖσαν εἰκόνα τοῦ Διονύσου, ἠγόρασεν ὁ Ἄτταλος ἀντὶ 600 χιλ. δραχμῶν καὶ ὅτι ὁ Μόμμιος ἐκπλαγεῖς ἐκ τῆς τιμῆς ταύτης καὶ ὑποπτεύσας ὅτι ἡ εἰκὼν ἐνεῖχε δύναμιν τινα μυστικὴν, ἦν αὐτὸς ἠγνόει

(*suspiciatus aliquid in ea virtutis, quod ipse nesciret*), ἠκύρωσε τὴν πώλησιν καὶ ἀνέλαβε τὴν εἰκόνα, ἥτις ἔπειτα ἐκομίσθη εἰς Ρώμην καὶ ἦτο ἡ πρώτη ἐλθούσα ἐκεῖσε ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς γραφῆς. Οἱ λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσι τὸν βαθμὸν τῆς ἀπειροκαλίας καὶ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀγροικίας τοῦ Μομμίου.

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Πολύβιος 40, 11, λέγει, ὅτι ὁ Μόμμιος ἐγένετο μετριοπαθῆς καὶ ἠνώρθωσε τὰ ἱερὰ τοῦ Ἴσθμοῦ, ἐτίμησε δὲ δώροις τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς, ὁ δὲ Πανσανίας βεβαιοῖ (5, 24, 4), ὅτι «Ρωμαίων οὔτε ἄνδρα ἰδιώτην οὔτε ὀπόσοι τῆς βουλῆς οὐδένα Μομμίου πρότερον ἀνάθημα ἴσμεν εἰς ἱερὸν ἀναθέντα ἑλληνικόν, Μόμμιος δὲ ἀπὸ λαφύρων ἀνέθηκε τῶν ἐξ Ἀχαΐας Δία ἐς Ὀλυμπίαν χαλκοῦν . . . παρὰ τὸν πρῶτον . . . τοῦ ναοῦ κίονα», μνημονεύει δὲ (5, 24, 8), ὅτι: «ἔστι καὶ πρὸς τῷ τείχει τῆς Ἄλτεως Ζεὺς ἐπὶ ἡλίου τετραμμένος δυσμᾶς, ἐπιγραμμά οὐδὲν παρεχόμενος· ἐλέγετο δὲ καὶ οὗτος Μομμίου τε καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀχαιῶν εἶναι πολέμου» — εἰς ἡμᾶς ἐγείρεται ἡ ὑπόνοια, μήπως καὶ τὰ ἀναθήματα ταῦτα ἦσαν ἐπὶ ξένων παλαιότερων βάσεων ἢ μήπως ἦσαν σύνολα, ἀγάλματα καὶ βάσεις, λάφυρα ἀπὸ τοῦ κατὰ τῶν Ἀχαιῶν πολέμου, σφετερισθέντα αὐτόθι ἢ ἀπαχθέντα ἄλλοθεν ποθεν καὶ ἀνατεθέντα ἐκεῖ, ὡς ἦσαν αἱ 21 ἐπίχρσοι ἀσπίδες, ἃς εἶδεν ὁ Πανσ. 5, 10, 5 «τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τῆς ὑπὲρ τῶν κίωνων περιθεούσης ζώνης κατὰ τὸ ἐκτὸς . . . ἀνάθημα στρατηγοῦ ῥωμαίων Μομμίου κρατήσαντος Ἀχαιῶν πολέμου καὶ Κόρινθόν τε ἐλόντος καὶ Κορινθίους τοὺς Δωριέας ποιήσαντος ἀναστάτους».

Τὴν ὑπόνοιαν ταύτην ἐνισχύουσιν καὶ διασαφοῦσιν οἱ λίθοι τοῦ μουσείου τῶν Θηβῶν: Ὁ νῦν δημοσιευόμενος Α ἔχει σφζόμενον μὲν πλάτος 0.50, ἀρχικὸν δὲ μέχρι 0.72, ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μομμίου, μονόστιχος οὔσα καὶ καταλήγουσα εἰς τὸ δεξιὸν χεῖλος τῆς ὄψεως τοῦ λίθου, θὰ ἤρχιζεν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ. Τὸ σφζόμενον βάθος αὐτοῦ εἶνε 0.60 ἢ ὀλιγώτερόν τι — διὰ φθορὰν — ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ, δὲν εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι θὰ ὑπερέβαινε τὸ πλάτος αὐτοῦ, ὥστε ἔχομεν οὕτω τὸ κέντρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας, καὶ ἔπρεπεν, ἂν ὁ λίθος εἶχε δεχθῆ δεῦτερον ἀνάθημα μετὰ τὸ τῶν Κορωνέων, νὰ εἶχομεν ἴχνη καὶ λαξεύσεις πολλαπλᾶς. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ὁμοῦς εἶνε καθαρὰ, ἔχουσα μόνον τὴν βαθεῖαν ὀπήν, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος, ὥστε νὰ φαίνεται, ὅτι ὁ λίθος δὲν ἐταλαιπωρήθη ἐπάνω ἐκ τῆς δευτέρας ἀναθέσεως, ὡς εἰ τὸ παλαιὸν ἀνάθημα νὰ μετεγράφη εἰς τὰ βιβλία τοῦ ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μομμίου, οὔτινος ἢ ἐπιγραφή, προστεθεῖσα, δανεῖζεται οὕτω καὶ τὸ ἐπίθετον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναθέσεως ἐκ τῆς προηγουμένης ἐπιγραφῆς τῶν Κορωνέων.

Ὁ θηβαϊκὸς μέλας λίθος Γ δὲν σφζεται ὀπισθεν ὀλόκληρος. Ἐχει πᾶχ. 0.20 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἔχει τὴν κάτωψιν εἰκ. 3. Ἐὰν ὁ λίθος οὗτος ἀπετέλει ὀλόκληρον τὴν βάσιν τοῦ ἀναθήματος τοῦ Μομμίου, δὲν θὰ εἶχε πολὺ μέγα βάθος

καὶ ἐπομένως τὰ ἴχνη τοῦ ἀναθήματος ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας. Ἄλλ' αὕτη εἶνε ἐντελῶς καθαρὰ. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μομμίου ἐτέθη ἐπὶ ξένου ἀναθήματος μετὰ βάσεως συνθέτου, ἀποτελουμένης δηλ. ὑπὸ πλειόνων λίθων, ὡς δεικνύουσι καὶ αἱ σφζόμεναι ἐκατέρωθεν ἀναθυρώσεις. Ἄν δ' ἐστενοχωρήθη διὰ μικρῶν γραμμάτων (ὑψ. 0.015) ἐπὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου τούτου λίθου ἀμελῶς γραφεῖσα μεθ' ἐνὸς μάλιστα σφάλματος (ΡΩΜΑΙΑ^{ΩΝ}) διωρθωμένου προχείρως, τοῦτο ἐγένετο διὰ λόγον, ὃν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Τὸ πρῶτον ἀνάθημα τοῦ λίθου τούτου, ἐπὶ μακρᾶς βάσεως ἰδρυσμένον, ἴσως ἦτο ἔφιππός τις ἀνδριᾶς ἐπιτρέπων ἀραιὰ ἴχνη ποδῶν, θὰ εἶχε δὲ τὴν ἀρχικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ πρόσωπον, ἐν φ' ἡ τοῦ Μομμίου ἐτέθη εἰς τὴν πλευράν.

Τὸ πρᾶγμα γίνεται βεβαιότερον ἐκ τοῦ Θεσπικοῦ λίθου Δ, ὅστις ἐβάσταζε τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἰσηνοδώρου. Ὁ λίθος οὗτος ἔχων πάχος ἦτοι ὕψος 0.365 καὶ πάντοθεν ὦν καλῶς εἰργασμένος, ἔχει ἐπάνω τὴν κάτοψιν τῆς εἰκ. 5. Λεῖπει ἡ ὀπισθεν ἀριστερὰ γωνία, καὶ δύο ἀποθραύσεις ἐπιπόλαιαι εἶνε ἀριστερὰ καὶ ἐμπρός, ἔνθα λεῖπει καὶ μέρος τῆς ἐπιγραφῆς διὰ τοῦτο. Ὅπισθεν εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς ἄνω πλευρᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.10 μ. ἀπὸ τῆς ὀπισθίας εἶνε αὐλαξ μῆκ. 0.22, πλάτ. 0.04 καὶ βάθ. 0.06. Εἰς ἀπόστασιν 0.57 μ. ἀπὸ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ 0.04 ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς εἶνε ὀπὴ τετράγωνος, πλευρᾶς 0.04 καὶ ἐντεῦθεν αὐτῆς 0.03 ἄλλη παράλληλος ὁμοία. Κατὰ τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν εἶνε σύστημα ὁμοίων ὀπῶν, ὧν αἱ τρεῖς δεικνύουσι πλευρὰν οὐχὶ πρὸς τὰς πλευρὰς τοῦ λίθου (αἱ δύο ἀριστεραὶ ἀπέχουσιν ἐκάτερα τῆς ἐγγύς πλευρᾶς 0.04, ὡς αἱ δύο πρῶται), ἀλλὰ πρὸς μεῖζονα στρογγύλην ὀπὴν ἐν μέσῳ αὐτῶν κειμένην εἰς ἀπόστασιν 0.05 ἀφ' ἐκάστης καὶ ἔχουσαν διάμετρον μὲν 0.10, βάθος δὲ ἴσον πρὸς τὰς ἄλλας. Πρὸς τὴν δεξιὰν γωνίαν εἶνε πέλμα χαλκοῦ ἀγάλματος κατατεῖνον πρὸς τὴν γωνίαν, ἔχον μῆκος 0.20 μ., βάθ. 0.04 καὶ ἀπέχον ἀπὸ τε τῆς προσόψεως καὶ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς 0.25, ἀπὸ δὲ τῆς δεξιᾶς τῶν τριῶν μικρῶν ὀπῶν 0.28.

Τὸ ἐν τῇ ἀριστερᾷ γωνίᾳ σύστημα τῶν τριῶν τετραγώνων μικρῶν ὀπῶν περὶ τὴν μεῖζονα στρογγύλην προφανῶς προέρχεται ἐκ τρίποδος, ὅθεν γίνεται πιθανόν, ὅτι τὸ πέλμα ἀνῆκεν εἰς ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐπειδὴ δὲ ἄλλου ποδὸς ἴχνος δὲν ὑπάρχει, αἱ δ' ἄλλαι λαξεύσεις εὐρίσκονται μακρὰν, διατηρεῖται δ' ἡ ἐπιφάνεια τῆς πλευρᾶς ἄριστα, εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος ἰστάμενον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἐκούφιζε τὸν δεξιὸν κατ' ἄγνωστον μὲν τρόπον, ἀλλ' οὕτως ὥστε νὰ μὴ πατῆ οὗτος. Ἐπειδὴ δὲ δὲν θὰ εἶχεν οὕτω ἱκανὴν εὐστάθειαν, ὁ τεχνίτης ἐφρόντισε νὰ συνάψῃ πρὸς αὐτὸ κατὰ τινα τρόπον τὸν μετὰ κεντρικοῦ κίονος ὑψηλὸν τρίποδα καὶ ἄλλας τινὰς προσθήκας στηριζομένας ἐπὶ τοῦ ζεύγους τῶν ὀπῶν καὶ τῆς ὀπισθίας αὐλακος, ἣτις φαίνεται, ὅτι ἐδέχτο

πολλὴν ὄθησιν ἢ πίεσιν καὶ διὰ τοῦτο ἔχει μέγα βάθος ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς ἄλλας. Τοῦτο ἦτο τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἰσμηνοδώρου καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἄλλο ἐτέθη ἐπὶ τοῦ λίθου, συνάγεται, ὅτι ὁ Μόμμιος μετέγραψεν αὐτὸ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ ὀνόματος.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Premerstein παρετήρησε τὸ αὐτὸ εἰς τὸ ἐν Τεγέα ἀνάθημα (*Oesterr. Jahreshefte* 1912, 199), προκύπτει, ὅτι, ἂν μὴ πάντα, ἀλλὰ πολλὰ τῶν ἀναθημάτων τῶν φερόντων τὸ ὄνομα τοῦ Μομμίου εἶνε δι' ἡμᾶς σήμερον ἐξευτελιστικὸς διασχυρμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ στρατηγοῦ τούτου, ὃν πρῶτος ὁ Σύλλας ἐμιμήθη, καὶ δὴ καὶ ἐν Θεσπιαῖς, ἐνθα (Παυσ. 9, 30, 1) «τὸ ἄγαλμα ἀνέθηκε Σύλλας τοῦ Διονύσου τὸ ὀρθόν, ἔργον τῶν Μύρωνος, θεᾶς μάλιστα ἄξιον μετὰ γε τὸν Ἀθήνησιν Ἐρεχθέα· ἀνέθηκε δὲ οὐκ οἴκοθεν, Ὀρχομενίους δὲ ἀφελόμενος τοὺς Μινύας· τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ Ἑλλήνων λεγόμενον ἑθυμιάμασιν ἄλλοτρίοις τὸ θεῖον σέβεσθαι».

Πότε ὁμως καὶ πῶς ἐγένοντο αἱ ἀναθέσεις αὗται;

Ὁ Λίβιος epit. 52 λέγει ὅτι «*Thebae quoque et Chalcis*, quae auxilio fuerant, *dirutae*», ὁ δὲ Πλίνιος 34, 12, ὅτι «Mummi victoria Corinthum quidem diruit, sed *e compluribus Achajae oppidis* simul aera dispersit». Ὁ δὲ Κικέρων in Verr. 4, 4 ἀναφερόμενος εἰς τὰς Θεσπιάς καὶ πολυπραγμονῶν λέγει: ... «idem, opinor, artifex (Praxiteles) ejusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespieae visuntur· nam alia visendi causa nulla est. Atque ille L. Mummius, cum *Thespiadas*, quae ad aedem Felicitatis sunt, *ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret*, hunc marmoreum *Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit*». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Κικέρωνος δηλοῦσι πρῶτον, ὅτι αὐτοπροσώπως ὁ Μόμμιος ἐξέλεγε τὰ ἀπακτέα ἔργα τέχνης, καὶ δεύτερον ὅτι ἦτο ἀπλοῦς καὶ δεισιδαίμων ἀληθῶς, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ περὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Ἀριστείδου εἰρημένα, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Colin *Rome et la Grèce* 631 ἐξ. πειρωμένου νὰ ἀναιρέσῃ κατηγορίας ἐξενεχθείσας κατὰ τοῦ Μομμίου ὑπὸ ὁμοεθνῶν αὐτῷ ἀνδρῶν στηριχθέντων εἰς γεγονότα.

Διὰ νὰ εἶνε παρὼν ὁ Μόμμιος, ἡ ἐκλογή τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτιμηθέντων ἔργων εἴτε πρὸς δωρεὰς εἴτε πρὸς ἀπαγωγὴν πρέπει νὰ ἐγένετο κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 145 π. Χ., ὅτε, φυγόντων εἰς Ἰταλίαν τῶν ἐκεῖθεν ἐλθόντων 10 συγκλητικῶν, ὁ Μόμμιος ἡμερώτερος γενόμενος καὶ ἴσως καὶ εἰς εἰσηγήσεις τοῦ Πολυβίου ἐνδίδων, ἐδείχθη εὐσεβῆς πρὸς τὰ ἱερὰ τοῦ Ἰσθμοῦ, τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν καὶ (Πολύβ. 40, 11) «ταῖς ἐξῆς ἡμέραις ἐπεπορεύετο τὰς πόλεις, τιμώμενος ἐν ἐκάστη καὶ τυγχάνων τῆς *ἀρμοζούσης χάριτος*. Εἰκότως δὲ τιμᾶσθαι συνέβαιεν αὐτὸν καὶ κοινῇ καὶ κατ' ἰδίαν· καὶ γὰρ ἐγκρατῶς καὶ καθαρῶς ἀνεστράφη, καὶ πράως ἐχρήσατο τοῖς ὅλοις πράγμασι, μέγαν καιρὸν ἐν τοῖς Ἑλλήσιν ἔχων καὶ μεγάλην ἐξουσίαν. Καὶ γὰρ *ἐν οἷς ἐδόκει παρεωρακέναι τι τῶν καθηκόντων*,

ἔμοι μὲν οὐκ ἐφαίνετο δι' ἑαυτὸν τοῦτο πεποιημέναι, διὰ δὲ τοὺς παρακειμένους φίλους· τοῦτο δ' ἦν καταφανέστατον ἐν τοῖς τῶν Χαλκιδέων ἱπεῦσιν, οὓς ἀνεῖλε» (καθὼς καὶ ἓνα τοῦλάχιστον, ὃν γινώσκωμεν, Βοιωτὸν καὶ Θηβαῖον τὸν Πυθέαν Πολύβ. 40, 3 πρβλ. Πaus. 7, 14, 6. 15, 10).

Εἰς τοὺς λόγους τοῦ Πολυβίου δύναται τις νὰ θαυμάσῃ τὴν διπλωματικὴν τῶν φοβερῶν ἐκείνων διὰ τὴν Ἑλλάδα καιρῶν. Οἱ ἄνθρωποι ἀπέδιδον εἰς τὸν Μόμμιον αὐτὸν σκληρὰς καὶ σκαιὰς πράξεις, ὁ Πολύβιος δὲ μνημονεύει ἐντέχνως τούτου ἐξ ἱστορικοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ, σφῶζον ἑαυτῷ τὴν ῥωμαϊκὴν εὐνοίαν, περιβάλλει τὸν Μόμμιον δι' ἐγκωμιαστικῆς κενολογίας, προσθέτων καὶ τὴν πρὸς τὸν πορθητὴν «ἀρμόζουσαν χάριν» τῶν ἑλληνίδων πόλεων, αἵτινες ὁμοίως, πλὴν τῆς Ἡλίδος, οὐδένα ἀνδριάντα ἔστησαν αὐτῷ. Ἡ πραγματικότης λοιπὸν κεῖται οὐχὶ εἰς τὰς γραμμὰς τοῦ Πολυβίου ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν.

Ἄλλ' ἂν περὶ τῶν ἀπαχθέντων εἶνε ὁπωσδήποτε φανερόν, ὅτι ἡ προτίμησις τοῦ Μομμίου παρόντος ἔσχε ῥοπήν, δὲν εἶνε φανερόν τις ἐξέλεξε τὰ ἔργα τὰ πωληθέντα διὰ δημοπρασίας. Περὶ τούτων πιστεύω, ὅτι τὰ πλεῖστα ἦσαν Κορίνθια καὶ ἀνετράπησαν κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ὀρμῇ τῆς εἰσβολῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων στρατιωτῶν, τὰ δ' ἄλλα, ὅσα ὑπῆρχον ἔξω τῆς Κορίνθου, θὰ προῆλθον ἐξ ὁμοίας τινὸς βιαίας διαγωγῆς τοῦ στρατοῦ, τοῦλάχιστον ἐν Θήβαις καὶ Χαλκίδι, ἃς ἐπληξε καταστροφή (dirutae) πιστωθεῖσα ἐν Θήβαις (Πρακτ. τ. Α. Ἐ. 1930, 69).

Ὑπῆρχεν ὁμοίως καὶ ἄλλη τις κατηγορία καλλιτεχνημάτων ἢ ἀπλῶς ἀντικειμένων πλειστηριασθέντων, ἀποτελουμένη ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ἀνήκον εἰς ἐχθροὺς τῆς Ῥώμης εἴτε ζῶντας εἴτε τεθνεῶτας. Ὁ Πολύβιος 40, 8 ἀφηγεῖται πῶς ἔσωσε τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀχαιοῦ, τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Φιλοποίμενος. Ἄλλὰ 40, 9 λέγει πῶς διετάχθη ὑπὸ τῶν 10 συγκλητικῶν ὁ ταμίας (quaestor), ἵνα «ἐπιπορευόμενος τὰς πόλεις πάντων τῶν τῷ Διαίῳ κοινωνησάντων πωλῆ τὰς οὐσίας τῶν καὶ κατακριθέντων, ὅσοι μὴ παῖδας ἢ γονέας εἶχον», καὶ πῶς ὑπεχρεοῦτο νὰ χαρίσῃται τῷ Πολυβίῳ ὅ,τι οὗτος ἤθελεν ἐπιθυμήσει ἐκ τῶν τοῦ Διαίου, καὶ πῶς αὐτὸς ὁ Πολύβιος οὐδὲν ἐδέχθη, ἀλλὰ «καὶ τοὺς φίλους παρεκάλεσε καθ' ὄλου μηδενὸς ἐπιθυμῆσαι τῶν ὑπὸ τοῦ ταμίου πωλουμένων», καὶ πῶς «οἱ κατακολουθήσαντες τῇ συμβουλίᾳ καλλίστην δόξαν ἐξηνέγκαντο παρὰ τοῖς πολίταις» (δηλ. τοῖς Ἑλλησι). Ἄλλὰ διὰ νὰ δύναται ὁ Πολύβιος νὰ παρεμβαίῃ κατὰ τὴν πώλησιν καὶ διὰ νὰ δύναται νὰ παρακαλῆ τοὺς φίλους νὰ μὴ ἐπιζητήσωσι τὴν ἀπόκτησιν μηδενὸς καθ' ὄλου τῶν ὑπὸ τοῦ ταμίου πωλουμένων, ἔπρεπε νὰ εἶνε παρὼν καὶ νὰ συνοδεύῃ τὸν ταμίαν ἐπιπορευόμενον τὰς πόλεις πάντων τῶν τῷ Διαίῳ κοινωνησάντων. Ἦσαν δ' οἱ κοινωνήσαντες καὶ πόλεις ὅλαι καὶ ἄτομα ἐξέχοντα καὶ πρωτοβουλίαν σχόντα ἕκασταχοῦ, ὡς ὁ Θηβαῖος Πυθέας καὶ οἱ ἱπποβόται τῆς Χαλκίδος.

Νομίζω λοιπόν, ὅτι ὁ Πολύβιος ἀληθῶς συνώδευε τὸν ταμίαν. Διότι, καθ' ὃν χρόνον οἱ 10 συγκλητικοὶ (ἔαρ τοῦ 145) παρήγγελλον τᾶν ἄνωτέρω τῷ ταμίᾳ, «ἐνετείλαντο τῷ Πολυβίῳ, (40, 10) χωριζόμενοι, *τὰς πόλεις ἐπιπορευθῆναι* καὶ περὶ ὧν οἱ ἄνθρωποι ἀμφιβάλλουσι διευκρινῆσαι, μέχρι οὗ συνήθειαν ἔχωσι τῇ πολιτείᾳ καὶ τοῖς νόμοις (δηλ. πρὸς τὸ νέον πολιτικὸν καθεστῶς)· ὁ *δὲ καὶ μετὰ τινα χρόνον ἐποίησε* πρὸς τὸ τοὺς ἀνθρώπους στέρξαι τὴν δεδομένην (πολιτείαν)». Ὁ Πολύβιος ἐπεφορτίσθη οὕτω ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διὰ σπουδαιοτάτης ἀποστολῆς, χρησιμώτατος ἀποφαινόμενος καὶ ἄξιος πάσης ἀμοιβῆς, ἴσως δὲ καὶ ἐξεμαίευσε τὴν ἀποστολὴν ταύτην, τὸ μὲν ἵνα φαίνεται εὖνους τοῖς Ῥωμαίοις, τὸ δὲ ἵνα εὖρη καιρὸν πρὸς μετριάσμον ἢ θεραπείαν δεινῶν τινῶν καὶ παρηγορήσῃ τοὺς Ἕλληνας— ἐτίμησαν δ' αὐτὸν εὐγνωμονοῦντες οἱ Ἕλληνες «κατὰ πόλεις καὶ ζῶντα καὶ μεταλλάξαντα» — ἐκανόνισε δὲ τὸ ταξιδίον του, ὥστε νὰ συμπέσῃ πρὸς τὸ τοῦ ταμίου «μετὰ τινα χρόνον», δηλ. ἀφ' οὗ θὰ ἐπερατοῦτο ἡ δημοπρασία τῶν ἐν Κορίνθῳ πωλητέων.

Προχωροῦντες νῦν δυνάμεθα, προδιοικοῦντες τὰ περαιτέρω, νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ ἀναθέσεις τοῦ Μομμίου ἐν Θήβαις καὶ Θεσπιαῖς, δὲν ἐγένοντο ἐπιπορευομένου τὰς πόλεις αὐτοῦ τούτου, διότι ἐν τῷ αὐτῷ ἐκδοχῇ ἔδει τὰ γράμματα αὐτῶν νὰ εἶνε παλαμιαῖα καὶ οὐχὶ ἴσα (λίθος Δ) ἢ πολλῶ μικρότερα τῶν τῆς παλαιότερας ἀναθέσεως (λίθος Α) ἢ δυσαναλόγως μικρὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς βάσεως καὶ τοῦ ἀναθήματος καὶ ἀμελῶς κεχαραγμένα μετὰ σφαλμάτων (λίθος Γ), ἀφ' οὗ ὁ Μόμμιος «εἶχε μέγαν καιρὸν ἐν τοῖς Ἕλλησι καὶ μεγάλην ἐξουσίαν» δὲν ἦτο δὲ «ante portas» ἀλλ' «intra muros» τῶν ἐπτοημένων πόλεων.

Ἐγιναν λοιπὸν βραδύτερον αἱ ἀναθέσεις καί, καθὼς φαντάζομαι, ἔγιναν ὡς ἐξῆς: ὁ ταμίαις ἐπεχειρεῖ τὴν πώλησιν τοῦ ἀναθήματος τῶν ἐχθρῶν τῆς Ῥώμης Κορωνέων, ὁ δὲ Πολύβιος ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ἣν εἶχε λαβὼν παρὰ τῶν 10, ἔσφριεν αὐτὸ καὶ δὴ καὶ ὑπὲρ τοῦ Μομμίου, ἀναλαμβάνουσης τῆς πόλεως τῶν Θηβαίων ἢ τῶν Κορωνέων νὰ μεταγράψῃ αὐτὸ προσφόρος. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο βεβαίως ὄχι αὐθροεὶ ἀλλὰ μετὰ τινας ἡμέρας, ἀναχωρήσαντος τοῦ ταμίου· οἱ δὲ μεταγραφεῖς ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς τυπικῆς ταύτης ὑποχρέωσης ἐξεδήλουν τὸ ἐκδικητικὸν αἰσθημὰ των διὰ μικροτήτων, διὰ τῶν μικρῶν καὶ δυσαναλόγων γραμμάτων σχετικῶς πρὸς τὴν παλαιότεραν ἀνάθεσιν ἢ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ λίθου ἢ τοῦ ὅλου βάθρου, διὰ τῆς ἀποδεδειγμένης ἀπροσεξίας περὶ τὴν χάραξιν καὶ τῆς προχειρότητος περὶ τὴν διόρθωσιν τοῦ παρεισδύσαντος λάθους καὶ διὰ τῆς χαράξεως τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς εἰς δευτερεύουσαν πλευρὰν τοῦ ἀναθήματος.

Τὸ ἀνάθημα ὅμως τοῦ Ἰσμηνοδώρου ὑποθέτει οἶκον ἢ ἄνδρα καταδικασθέντα ὡς ἐχθρὸν τῆς Ῥώμης, ἐπομένως δὲ ἢ ζῶντα ἢ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἀποθάνοντα. Ὅτι τοιοῦτόν τι συνέβαιεν, ἀποδεικνύει ἡ ὁμοιότης τῆς γραφῆς ἐν ἀμφο-

τέραις ταῖς ἀναθέσεσι τοῦ λίθου. Ἡ δευτέρα γραφή, ἡ τοῦ Μομμίου, δὲν εἶνε πολὺ νεωτέρα τῆς τοῦ Ἰσμηνοδώρου παρὰ τὰ ἰσχυρῶς διάφορα σχήματα, ἅτινα δίδει εἰς αὐτὰς τὸ Corpus. Ὅτι δὲ ἐνδιαφερόμενος καὶ πεφοβισμένος ἰδιώτης ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς μεταγραφῆς, δεικνύει τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων αὐτῆς ἴσων πρὸς τὰ τῆς πρώτης ἀναθέσεως. Ὅταν δὲ βλέπομεν, ὅτι ἡ ἀνάθεσις γίνεται ἐπὶ ἀνεστραμμένου βωμοῦ (λίθος Γ), τοῦτο σημαίνει, ὅτι καὶ ὁ βωμὸς καὶ τὸ ἀνάθημα εἶχον πάθει βιαίαν ἀνατροπὴν (*dirutae!*), ἐσώθη δὲ κατὰ τὰνωτέρω τὸ καλλιτέχνημα τῇ τελευταίᾳ στιγμῇ ὑπὸ τῶν φρονιζόντων περὶ αὐτοῦ εὐσεβῶν καὶ φιλοτέχνων ἀνθρώπων Ἑλλήνων καὶ ἐτοποθετήθη ἐπὶ τοῦ ἀτυχήσαντος βωμοῦ πρὸς δόξαν τοῦ κατακτητοῦ.

Ἀξιοσημείωτον δ' εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι ἀναθέσεις τοῦ Μομμίου δὲν γίνονται πρὸς ὠρισμένον θεόν, ὃ δηλοῖ, ὅτι δὲν ἦτο γνωστὴ ἀκριβῶς ἡ θέλησις τοῦ Μομμίου, ἐπεδιώκετο δὲ ἡ ἐπίτευξις αὐτῆς διὰ τῆς γενικῆς ῥήσεως «τοῖς θεοῖς» ἢ διὰ σιωπῆς.

Δὲν γνωρίζω εἰς τίνα πορίσματα θὰ κατέληγεν ἐπιμελὴς μελέτη τῶν λίθων τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ Ὄρωποῦ, ἀλλ' εἰς τὰς Θεσπιὰς καὶ τὰς Θήβας αἱ ἀναθέσεις τοῦ Μομμίου δεικνύουσιν οὐχὶ τί ἔδωκεν ἀλλὰ τί δὲν ἔλαβεν οὗτος, ἢ τί δὲν ἐπωφελήθη εἰς ὄφελος ἑαυτοῦ ἢ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ